

ביאורים

מה גורם לאדם להיזהר מעשיית עברות?

הדבר הראשון והמרכזי ביותר הוא התורה. כשאדם לומד מצוה מסוימת בתורה, על הלכותיה ודקדוקיה, הדבר נחקק בליבו. כשהוא יבוא לעבור על אותה מצוה - התורה שלמד תגן עליו ותציל אותו ולא תיתן לו מנוח. איך אתה עובר על דברי מי שאמר והיה העולם שכתב בתורה שלמדת שאין לעשות כך? התורה תעורר את מצפוננו ותגרום לו להימנע מעשיית העברה.

הדבר השני הוא ההתבוננות בעבודת ה'. ההתבוננות הזאת מתחלקת בין שני סוגי אנשים; האנשים השלמים מבינים שחיים ללא דבקות אלוהית אינם חיים. אלו לא חיים בדרגה נמוכה אלא כלל לא חיים. לאנשים כאלה כל סטייה קטנה מהשלמות גורמת צער ועוגמת נפש רבה. הם רוצים לחיות חיים גדולים מלאי דבקות והתענגות על ה'. כל הבלי העולם הזה כלל לא עומדים כנגד שעה של קורת רוח בעולם הבא. לכן הם לא מסתפקים בבינוניות אלא כל דקה חשובה להם, כל מצוה.

האנשים הפחותים יותר מבינים שאם לא יעבדו את ה' בכל כוחם יתמלאו קנאה בחבריהם לעתיד לבוא. לאחרים תהיה מדרגה רוחנית גבוהה ועונג עליון, ואילו הם עצמם יזכו למדרגה פחותה יותר. גם ההתבוננות כזאת יש מקום, היא ראויה לאנשים מסוימים שמתרוממים באמצעותה ועובדים את ה' בהתמדה מול עולם מנוכר.

הרחבות

• מאיסה בחטאים מתוך רצון לשלמות

וְשָׂאִין רַע גְּדוֹל מַחְסְרוֹן הַשְּׁלֵמוֹת וְהַרְחָק מִמֶּנּוּ. הרמח"ל מבאר שהדבר שמעורר את 'שלמי הדעת' הוא ההבנה שהחסרון במעשים ובמידות מהווה ריחוק מהבורא. עניין זה הורחב והוסבר בכמה מקומות בדברי הרב קוק בספרו אורות התשובה: "הוי! כמה עשוקה היתה הנפש, בעוד משא החטא, קדרותו, גסותו וסבלו האיום מונח עליה" [פרק ג], "כל חטא מדאיב את הלב, מפני שהוא סותר את האחדות שבין האישיות הפרטית עם כל ההויה כולה" [ח, ג], "הצער הגדול, שמרגיש כל צדיק בעצמו על מעוט הדבקות האלהית, שהוא חש בעצמו, שאינו שובר את צמאונו הגדול, ומצער זה כל אבריו משתברים תמיד מרוב כליון נפש, ואין לו מנוחה ככל עונג נחת שבעולם, זהו ממש צער השכינה" [ח, ה].

• קניית מידות ישרות על ידי הליכה בדרכי הבורא

וְהַמְדוּת הַטּוֹבוֹת. הרמח"ל עוסק כאן בכך שהדרך לקנות את השלמות עוברת גם דרך קיום המצוות וגם דרך המידות הטובות. הרמב"ם מאריך לבאר שכדי שמידותיו של האדם יהיו מתוקנות עליו ללכת בדרכי הבורא: "מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש, ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכנויות, ארך אפים ורב חסד, צדיק וישר, תמים, גבור וחזק, וכיוצא בהן, להודיע שהן דרכים טובים וישרים וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו" [הלכות דעות א, ו].

פרק ד - בדרך קניית ההירות

לימוד התורה
מביא ל'הירות'

הנה מה שמביא את האדם, על דרך כלל, אל ההירות, הוא למוד התורה. והוא מה שאמר רבי פנחס בתחלת הברייתא (עבודה זרה כ ע"ב), "תורה מביאה לידי זהירות". אמנם על דרך פרט, המביא לזה, הוא ההתבוננות על חמור העבודה^ו אשר חיב בה האדם, ועמק הדין עליה. ויצא לו זה מן העיון במעשים הפתובים בספרי הקדש ומן הלמוד במאמרי החכמים זכרונם לברכה המעוררים על זה.

שלוש דרגות
בהערה
להתבוננות

והנה יש בהתבוננות הנה הערות^ו הערות בהדרגה, לשלמי הדעת ולפחותים מהם, ולכל ההמון כלו.

לשלמי הדעת - תהיה להם ההערה במה שיתברר להם פי רק השלמות הוא הדבר הראוי שיחמד מהם ולא זולת זה, ושאיין רע גדול מחסרון השלמות וההרחק ממנו. כי הנה אחר שיתבאר זה אצלם, ויתבאר להם כמו כן היות האמצעים אליו, המעשים הטובים והמדות הטובות, ודאי הוא שלא יתראו מעולם להמעיט באלה האמצעים או להקל בהם, כי כבר נתבאר אצלם שאם אמצעים אלה ימעטו להם, או אם האמצעים יהיו חלשים ולא בכל החזק המצטרף בהם, הנה לא ישיגו בהם שלמות אמתי אלא יגרע מהם כפי מה שגורעו הם בהשתדלותם, ונמצאים חסרי השלמות, מה שהוא להם צרה גדולה ורעה רבה. על כן לא יבחרו אלא להרבות בהם ולהחמיר בכל תנאיהם ולא ינחוו ולא ישקטו מדאגה מדבר, פן יחסר מהם מה שיגיע אותם אל השלמות אשר הם חפצים.

והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כח, יד), "אשרי אדם מפחד תמיד", ופרשו זכרונם לברכה (ברכות ס ע"א), "ההוא בדברי תורה פתיב". והנה סוף זאת המדרגה הוא הנקרא "יראת חטא", שהיא מן המשפחות שבמדרגות והיא שיהיה האדם ירא תמיד ודאג פן ימצא בידו איזה שמץ חטא שיעכבהו מן השלמות אשר הוא חיב להשתדל בעבורו. ועל זה אמרו זכרונם לברכה (בבא בתרא עה ע"א), על דרך המשל, "מלמד שקל אחד נכוה מחפתו של חברו". כי אין זה מטעם הקנאה, אשר תפל רק בחסרי הדעת, כמו שאכתב עוד בסיעתא דשמיא, אלא מפני ראותו עצמו חסר מן השלמות מדרגה שהיה יכול להשיגה כמו שהשיגה חברו. והנה על פי ההתבוננות הנה ודאי שלא ימנע השלם בדעתו להיות זהיר במעשיו.

אף לפחותים מאלה תהיה ההערה לפי הבחנתם, והוא לפי ענין הכבוד אשר הם מתאווים לו, וזה, כי זה פשוט אצל כל בעל דת שאין המדרגות מתחלקות בעולם האמתי שהוא העולם הבא אלא לפי המעשים ושלא יתרום שם אלא מי שהוא רב המעשים מחברו, ואשר הוא מעט המעשים הוא יהיה השפל, אם כן אפוא, איך יוכל האדם להעלים עינו ממעשיו או למעט השתדלותו בזה, אם אחר כך ודאי יצר לו בזמן שלא יוכל לתקן את אשר עותו.

על דרך פרט - בצורה ממוקדת יותר. חמור העבודה - חשיבותה מצד מעלתה. ועמק הדין - בדקדוק השכר והעונש. הערות - דרכי התעוררות לעניין. נכוה מחפתו - מקבל צער עקב מעמד חברו הגבוה ממנו בעוה"ב.

לבינוניים - מצד
כבוד העוה"ב

ביאורים

אחרי שפנה הרמח"ל אל שלמי הדעת שמבינים שמטרת חייהם היא השאיפה לשלמות בעבודת ה', פונה הרמח"ל אל המון העם קטני המעלה.

הרמח"ל מלמדנו שיעור נפלא בנוגע לאמרת חז"ל "מתוך שלא לשמה בא לשמה" [פסחים נ ע"ב]. לפעמים לא די בדיבור במילים גבוהות או דיבור על מטרות נעלות, אלא יש צורך להשתמש בכוחות ורצונות נמוכים שההדרכה הרגילה היא למאוס בהם. כדי לעורר את קטני המעלה, נדרש הרמח"ל לגייס מידה פחותה ביותר - הקנאה, מתוך הבנה שלפעמים יש צורך בשימוש בכוחות נמוכים על מנת להניע את האדם ולרוממו. דרישת ה' אף ברמה הנמוכה של 'לא לשמה' גם לה ערך גדול שיכול להביא את האדם לחיי עולם הבא.

הקנאה סותרת את מגמת העולם. מגמת העולם היא התרוממות, כל אחד נותן את חלקו ומסייע לחברו, אומה אחת מקדמת את השנייה. "איש את רעהו יעזור" (ישעיה א ו). בעל הקנאה מוכן להתעלות בעצמו, אך אינו לוקח חלק במהלך ההרמוני העולמי. מידה אנוכית זו צריכה להיעקר מהעולם, על כן "ורקב עצמות קנאה" (משלי יד ל) - סופו של הקנאי להיפסד.

הרמח"ל מלמדנו שיש מידה נמוכה מזו, 'הבטלה'. ה'קנאי' מכיר בצורך התרוממות העולם, אך אינו מוכן להשלים עם היותו במקום השני. לעומתו ה'בטלן', מבטא את העצירה והעמידה במקום. הפסק התהליך וההתעלות העולמית.

לכן, כדי לעקור את מידת הבטלה הפחותה, אנו מוכנים לגייס את חברתה שטובה ממנה במעט. העיקר שמגמת ההתקדמות תישאר. בסופו של תהליך, בזכות ההתקדמות נתרומם לתיקון המידות כולן.

הרחבות

• הלימוד שלא לשמה מקדש את הכוחות הנמוכים שבאדם

פי הנה עיינו הרואות כל עמל האדם להנשא. הרמח"ל מעודד אותנו להשתמש במידת הקנאה שבנו כדי להתרומם בעבודת ה'. למה נכון להשתמש בנטיות נמוכות לצורך עבודת ה'? נוכל לבאר זאת על פי דברי הרב קוק: "יש לפעמים תועלת ממה שתחילת עסק התורה הוא שלא לשמה, שעל ידי זה מתמזגת תשוקת הלימוד גם בהכחות הגופניים והדמיוניים, ואחר כך כשמתקדש האדם ועוסק בתורה לשמה, הכל עולה עמו." (שמונה קבצים ה, יא). הלימוד שלא לשמה מגרה את הכוחות הנמוכים שבאדם, וכך מעלה אותם. לדוגמה - כדי לעודד ילד קטן ללמוד אנו נותנים לו סוכרייה ומגרים את תאוות האכילה שלו, וכך מקשרים כוח זה אל לימוד התורה. השימוש בכוחות הנמוכים של האדם, כוח הגוף והדמיון, שהם המולידים את התאוות, לצורך עשיית דברים חיוביים, מחבר כוחות אלו לקיום התורה והמצוות. על פי הבנה זו, הלימוד שלא לשמה אינו רק אמצעי, אלא יש בו ערך מצד עצמו - קישור הכוחות הנמוכים שבאדם אל התורה והקדושה.

והנה יש מהפתיאים המבקשים רק להקל מעליהם שיאמרו, למה נגיע עצמנו בכל כך חסידות ופרישות? הלא די לנו שלא נהיה מהרשעים הנדונים בגיהנם, אנהנו לא נדחק עצמנו לכנס בגן-עדן - לפני ולפנים, אם לא יהיה לנו חלק גדול יהיה לנו חלק קטן, אנו די לנו בזה ולא נכביד על משאנו בעבור זאת.

אמנם שאלה אחת נשאל מהם, היוכלו כל כך על נקלה לסבל בעולם הזה, החולף, לראות אחד מחבריהם מכבד ומנשא יותר מהם ומושל עליהם, וכל-שכן אחד מעבדיהם או מן העניים הנבזים ושפלים בעיניהם, ולא יצטערו ולא יהיה דמם רותח בקרבם? לא, ודאי! כי הנה עיינו הרואות כל עמל האדם להנשא. על כל מי שיוכל ולשים מקומו בין הרמים יותר, כי היא קנאת איש מרעהו, ואם יראה חברו מתרומם והוא נשאר שפל, ודאי שמה שייסבל הוא מה שייקרח לסבלו, כי לא יוכל למנוע ולבבו יתעשש בקרבו.

מעתה, אם כך קשה עליהם להיות שפלים מזולתם במעלות המדמות והכוזבות, שאין השפלות גם אלא לפנים, ולא ההנשא אלא שווא ושקר, איה יוכלו לסבל שיארו עצמם שפלים יותר מאותם האנשים עצמם אשר הם עתה שפלים מהם? וזה במקום המעלה האמתית והיקר הנצחי, שאף על פי שעכשו אין מפירים אותו ואת ערכו, על כן לא יחושו עליו - אז בזמנו ודאי שפירוהו לאמתו לצערם ולבשתם, ודאי שלא יהיה להם זה אלא צער גדול ונצחי.

הרי לך, שאין הסבלנות הזה אשר הם דורשים לעצמם להקל מהם חמור העבודה, אלא פתוי כוזב שמופתה יצרם אותם, ולא דבר אמתי כלל. וכבר לא היה מקום לפתוי זה להם לולי היו רואים אמתת הענין, אבל לפי שאין מבקשים אותו, והולכים ושוגים לרצונם, הנה לא יסור מהם פתוים עד הזמן אשר לא יועיל להם, כי לא יהיה עוד בידם לתקן את אשר שחתו.

והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ט, י), "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת וגו', והיננו, כי מה שאין האדם עושה עד שהכח מסור בידו מבורא, הוא הכח הבחירי המסור לו כל מי חיו, שהוא בהם בחירי ומצנה לעשות, הנה לא יוכל לעשותו עוד בקרב ובשאלו, שאין הכח הזה עוד בידו, כי מי שלא הרבה מעשים טובים בחייו, אי אפשר לו לעשותם אחריו כן. ומי שלא חשב חשבון מעשיו, לא יהיה לו זמן לחשבו אז. ומי שלא התחכם בעולם הזה, לא יתחכם בקבר, וזהו שאמר (שם), "כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאלו אשר אתה הלך שמה".

ביאורים

לפעמים אנחנו עלולים לחשוב שהתורה שייכת רק ליחיד סגולה, אך אין הדבר נכון. התורה שייכת לכל אחד כיוון שניתנה לכולנו בשווה ויכל הרוצה לזכות בה יזכה בה" [מהר"ל תפארת ישראל, הקדמה]. אין מושג כזה 'תורה לצדיקים', להפך, הצדיקים צריכים לדאוג להמון. כך נוהג גם הרמח"ל שמנסה להתאים את הנוסחה הנכונה לכל יהודי.

יש אנשים שאפילו הכבוד בעולם הבא לא משמעותי עבורם. בשביל אנשים כאלו נכתבה הפסקה שלנו. לאנשים אלו לא יעזרו העצות הקודמות שהביא הרמח"ל, ועצתו אליהם היא: אף אם אינכם רודפים אחרי כבוד, ודאי אינכם חפצים בעונש חס וחלילה, לכן כדאי גם לכם לרומם נפשכם.

מידת הדין נובעת ממידת האמת. בדין אמת אין 'החלקות', אין 'עסקות טיעון', משוא פנים או זכות אבות. לכן הקב"ה מדקדק עם צדיקים כחוט השערה. מדוע דווקא צדיקים, הרי הדין צריך להיות שווה בכולם! התשובה היא שאכן הדין שווה לכולם, את כולנו הקב"ה ידון על הקל שבחטאים. ההבדל בין הצדיק לאדם הרגיל נובע מהרצון לזכך את נשמתו של הצדיק לקראת העולם הבא שהשכר בו גדול לאין ערוך מהעולם הזה. לכן הקב"ה נפרע מהצדיק אף על המעשים הטובים אך לא מושלמים שהוא עשה.

ישנם מקרים בהם חטא הצדיק מלמד על חסרון כלל עולמי. במצבים כאלו יש צורך בתיקון עמוק יותר. אברהם אבינו בשאלתו "במה אדע כי אירשנה" [בראשית טו ח] ביטא חיסרון קטן באמונה לפי מדרגתו, אך החיסרון בדורו היה גדול יותר. על כן נצרך תהליך אלוהי ארוך טווח: הורדת עם ישראל למצרים על מנת להוציאם באותות ובמופתים ולהפיץ את שם ה' בעולם. ככלל, הדקדוק בדין לא נובע מרצון "לסגור חשבון" עם הברואים אלא מתוך רצון לזכך ולרומם את הנבראים.

הרחבות

• כיצד מחשבים זכויות ועונות

לדין כל אחד מהם ולהעניש אחר כך על כל אחד כפי מה שהוא. דינו של האדם מורכב מאוד, ותלוי בגורמים רבים: גודל הניסיון, חומרת העברה, רמת הידיעה של האדם וכדומה. לכן, רק הקב"ה יכול לבחון מהו הגמול המגיע לאדם על מעשיו. כך כתב הרמב"ם: "אדם שעונותיו מרובין על זכויותיו מיד הוא מת ברשעו שנאמר "על רוב עונתי", וכן מדינה שעונותיה מרובין מיד היא אובדת שנאמר "זעקת סדום ועמורה כי רבה" וגו', וכן כל העולם כולו אם היו עונותיהם מרובין מזכויותיהן מיד הן נשחתין שנאמר "וירא ה' כי רבה רעת האדם", ושיקול זה אינו לפי מנין הזכויות והעונות אלא לפי גודלם, יש זכות שהיא כנגד כמה עונות שנאמר "יען נמצא בו דבר טוב", ויש עון שהוא כנגד כמה זכויות שנאמר "וחוטא אחד יאבד טובה הרבה", ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכיני הזכויות כנגד העונות" [הלכות תשובה ג, ב].

הראב"ד חולק על דברי הרמב"ם: "לא כמו שהוא סובר שכשאמרו רשעים נחתמין לאלתר למיתה שמיד מתים, ואינו כן כי יש רשעים חיים הרבה אלא נחתמין לאלתר שלא ימלאו ימיהם שני הדור שנגזרו עליהם".

הכסף משנה התייחס לקושיית הראב"ד וכתב: "כבר תירץ זה רבינו במה שכתב ושיקול זה אינו לפי מנין הזכויות וכו' ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות. הרי שכבר אפשר שיראה לנו שהוא רשע גמור ועשה מצוה שבעבורה ראוי שיזכה".

הצלחת צוריאל צבי בן משה הי"ו
לעילוי נשמת טובה בתיה בת מיכאל ע"ה

אף ההערה לכל ההמון, הנה היא בענין השכר וענין עצימים. בראות עמק הדין עד היכן מגיע, אשר באמת ראוי להזדעזע ולהתחרד תמיד, כי מי יעמד ביום הדין, ומי יצדק לפני בוראו באשר השקפתו מדקדקת על כל דבר קטן או גדול. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (הגיגה ה"ע), "ומגיד לאדם מה שחוו" (עמוס ב. א) - "אפלו שיחה קלה שפין איש לאשתו מגידין לו לאדם בשעת הדין". עוד אמרו (יבמות קכא ע"ב), "וסביבו נשערה מאד" (תהלים נ. א) - "מלמד שהקדוש-ברוך-הוא מדקדק עם חסידיו כחוט השערה".

אברהם הוא אברהם האהוב לקונו, עד שהקתיב^ו עליו (ישעיה מא. ח), "אברהם אהבי", לא פלט^ו מן הדין מפני דברים קלים שלא דקדק בהם, על שאמר (בראשית טו. ח), "במה אדע?" אמר לו הקדוש-ברוך-הוא, "חייך, ידע תדע כי גר יהיה זרעך" (פרקי דרבי אליעזר פרק מח). על שקרת ברית עם אבימלך בלא צווי של מקום, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא "חייך, שאני משהא בשמחת בניך שבעה דורות" (בראשית רבה נד. ז).

יעקב, על שחרה אפו ברחל, שאמרה לו (בראשית ל. א), "הבה לי בנים", אמרו במדרש (בראשית רבה עא. ז), זה לשונם, "אמר לו הקדוש-ברוך-הוא, כף עונים את המעוקות? חייך שבניך עומדים לפני בנה", ולפי שנתן את דינה בתבה כדי שלא יקחה עשו, אף על פי שפונתו היתה ודאי לטובה, אף לפי שפונת חסד מאחיו, אמרו במדרש (שם עו. ט), "אמר ליה הקדוש-ברוך-הוא, למס מרעהו חסד" (איוב ו. יד), לא בקשת להשיאה למהול, הרי היא נשאת לערל, לא בקשת להשיאה דרך התר הרי היא נשאת דרך אסור".

יוסף, לפי שאמר לשר המשקים (בראשית מ. יד), "כי אם זכרתני אתך" נתוספו לו שתי שנים, כמאמרם זכרונם לברכה (בראשית רבה פט. א). יוסף עצמו על שחנט את אביו בלי רשותו של מקום או לפי ששמע (בראשית מד. לא), "עבדך אבינו" ושתק, למר פדאית לה ולמר פדאית לה^ו, מת לפני אחיו (בראשית רבה ק. ג). **דוד**, לפי שקרא לדברי תורה "זמירות" (תהלים קיט. נד), נענש שנכשל בדבר עזה ונתערבבה שמחתו (סוטה לה ע"א).

מיכל, לפי שהוכיחה את דוד במה שרקד בחוץ לפני הארון (שמואל ב' ו. כ), נענשה שלא היה לה ונד אלא במותה (שם פסוק כג, ובגמרא סנהדרין כא ע"א).

חזקיהו, לפי שהראה אל שרי מלך בבל את בית נכתה^ו, נגזר על בניו להיות סריסים בהיכל מלך בבל (מלכים ב' כ. יג-יח). ורבים פאלה מאד.

ובפרק הכל חייבין (הגיגה ה ע"א), אמרו, "רבי יוחנן פד הוה מטי להאי קרא הוה כפי, וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במקשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר בעשקי שחר שכיר" וגו' (מלאכי ג. ח), עבד ששוקלים עליו קלות פחמורות, תקנה יש לו? ובודאי שאין פגנת המאמר שיהיה הענין על שתיקן אחד, כי הקדוש-ברוך-הוא אינו משלם אלא מדה כנגד מדה (סנהדרין צ ע"א).

אמנם הענין הוא, שלענין משקל המעשים כך עולות כפף הקלות כמו החמורות, כי לא ישפחו החמורות את הקלות, ולא יעלים הדין עינו מהם קלל, פאשר לא יעלים מהחמורות, אלא על כלם ישגיה ויפקח בהשואה אחת^ו לדון כל אחד מהם ולהעניש אחר כך על כל אחד כפי מה שהוא, והוא מה ששלמה המלך עליו השלום אמר (קהלת יב. יד), "כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט" וגו'. כי פאשר אין הקדוש-ברוך-הוא מניח מלשכרו^ו כל מעשה טוב קטן כמות שהוא, פן לא יניח מלשפט ולהוכיח כל מעשה רע קטן כמות שהוא, ולהוציא מלב הרוצים להתפתות ולחשב שלא יעלה האדון ברוך הוא בדיניו הדברים הקלים ולא יקח חשבון עליהם, אלא כלל הוא (בבא קמא נ ע"א), "כל האומר הקדוש-ברוך-הוא ותן הוא, יתרו מיעוהי^ו".

וכן אמרו (הגיגה טז ע"א), "אם אומר לך יצר הרע, חטא, והקדוש-ברוך-הוא מוחל לך - אל תשמע לו".

שכתבי - שכתב. **פלט** - ניצול. **מעוקות** - סובלות. **למר פדאית לה** - לכל שיטה לפי דרכה. **נכתה** - אוצרותיו. **בהשואה אחת** - בצורה אחידה. **מלשכר** - ליתן שכר. **מיעוהי** - מעיו.

להמון העם - מצד הדקדוק בשכר ועונש בעוה"ז וחומרם

דוגמאות לדקדוק עם צדיקים מהתנ"ך ומחז"ל

על הכל נידונים - ללא ייתור

פרק ד' תשובה

למור דומי
מסילת ישירים

ביאורים

כל מנהל של עסק מצליח יושב שעות רבות כדי לקבוע יעדים ודרכי פעולה וכדי לזהות גורמי סיכון. כך צריך לנהוג גם בעבודת ה'. הרמח"ל מכוון את הלומד לעריכת "תחקיר" אישי ועמוק בעבודת ה'. לא ניתן להסתפק רק בהכרת המטרה והדרך אליה, אלא צריך גם לברר ולפרט את הדברים המונעים מאיתנו מלהגיע אל היעדים הנחשקים. רק בדרך עקבית זו ניתן לזכך את נפשנו ולהיות עובדי ה' אמיתיים.

העיכוב הראשון למידת הזהירות נגרם מהטרדה בענייני העולם הזה. אנו חיים בעולם גשמי שבו יש צורך להתפרנס ולאכול, ולכן יש חשש שאדם יישאב כולו רק למטרות אלו, ישקע בחומריות, וישכח את הדברים החשובים באמת. ישכח שהעולם הזה הוא רק פרוזודור לעולם העליון.

הפתרון לחשש זה הוא קביעת עיתים לתורה. הלימוד הקבוע הופך לחלק בלתי נפרד מיומו של האדם, לחלק ממנו. אט אט הלומד נפגש עם דבר ה' והרצון לדבוק בו גדל. הרדיפה אחרי עסקי העולם הזה כבר לא ממלאת את כל יומו, אלא 'מתוחמת' לזמן ידוע עד שעת הלימוד. כך יש לאדם נחת להתעסק בצרכי נשמתו - בניין עבודת ה'.

חוץ מעצם הקביעות, יש רווח גדול יותר. עסק התורה הכרחי לאדם. המפגש עם דברי ה' הישירים, מעדן את האדם מנטיותיו החומריות, ומוליך אותו במידותיו ובמעשיו בדרך הטובה. "דברי תורה מכוונין את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים" [חגיגה ג, ב].

לאדם יש הכרח לעבוד לפרנסתו ואין זה נחשב לביטול תורה. אך חשוב להיות קשובים גם לצרכי הנשמה. הנשמה לא מסתפקת בלימוד מינימאלי כדי לצאת ידי חובה בקיום המצוה, אלא יש צורך להפגיש אותה עם סוג הלימוד ועם כמות הלימוד הדרושים לה על מנת למלא את צורכה הרוחני.

הרחבות

• כיצד התורה היא תבלין ליצר הרע

בְּרֵאשִׁית יִצְרָה רָע בְּרֵאשִׁית לֹא תוֹרָה תְּבַלֵּין. לפי ההבנה הפשוטה, התורה באה כמגן מכוחו של יצר הרע, אך לפי זה לא מובן למה מושווית התורה לתבלין, הרי תפקידו של התבלין אינו לבטל דבר שכנגדו אלא לשפר את טעמו של התבשיל.

רבי צדוק הכהן מלובלין מסביר: "כששמור מהיצר על ידי התורה יוכל להשתמש בהנאותיו אכילה ושתייה ורחיצה וכדומה. והיינו על ידי שכל כוונתו בקדושה ולשם שמים. וזה פירוש תבלין שהוא דבר המתבל המאכל ועושה משאינו טוב דבר טוב ומשובח" [ישראל קדושים ד].

• הצורך בדבקות בבוא למקיימי התורה

שְׁהֵמָאֵר שְׂבָהּ מִחֲזִירֵין לְמוֹטָב. רבי צדוק הכהן מלובלין לומד ממאמר חז"ל זה עניין נוסף, שגם אדם ששומר את מצוות הבורא, עדיין צריך 'לחזור למוטב' ולהיות דבק בבורא: "לואי אותי עזבו ותורתי שמרו, שהמאור שבה מחזירם למוטב, דאפשר להיות שומר תורה ועם כל זה צריך עדיין חזרה למוטב שתכליתו הוא הדביקות באלהים חיים" [פוקד עקרים ב].

פרק ה - בבאור מפסידי הזהירות וההרחקה מהם

הנה מפסידי המדה הזאת ומרחיקיה הם שלשה. האחד, הוא הטפול והטרדה העולמית, השני, השחוק והלצון, השלישי, החברה הרעה. ונדבר בהם אהד לאחד: .

הנה הטפול והטרדה כבר דברנו מהם למעלה, כי בהיות האדם טרוד בענייני עולמו, הנה מחשבותיו אסורות בזקי המשא אשר עליהם, ואי אפשר להם לתת לב אל המעשה. והחכמים עליהם השלום בראותם זה אמרו (אבות ד, ב), "הוי ממעט בעסק, ועסק בתורה". פי הנה העסק מקרח הוא לאדם לצרף פרנסתו, אך רבוי העסק אינו מקרח שיהיה כל כך גדול עד שלא יניח לו מקום אל עבודתו, על פן נצטוינו לקבוע עתים לתורה.

וכבר זכרנו שהיא המצטרקת יותר לאדם לשיגיע אל הזהירות, וכמאמר רבי פנחס (עבודה זרה כ"ב), "תורה מביאה לידי זהירות". וזולתה לא יגיע אליו כלל, והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (אבות ב, ה), "ולא עם הארץ חסיד". וזה פי הבורא יתברך שמו שברא היצר רע באדם הוא שברא התורה תבלין לו, וכמו שאמרו זכרונם לברכה (קדושין ל"ג), "בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין".

והנה פשוט הוא, שאם הבורא לא ברא למכה זו אלא רפואה זו, אי אפשר בשום פנים שיפא האדם מזאת המכה בלתי זאת הרפואה, ומי שיחשב לצל זולתה, אינו אלא טועה ויראה טעותו לבסוף - כשימות בחטאו. פי הנה היצר הרע באמת חזק הוא באדם מאד, ומבלי ידיעתו של האדם הולך הוא ומתגבר בו ושולט עליו. ואם יעשה כל התחבולות שבעולם ולא יקח הרפואה שנגברת לו, שהיא התורה, כמו שכתבתי, לא ידע ולא ירגיש בתגברת חליו אלא כשימות ונאבד נשמתו. הא למה זה דומה? לחולה שדרש ברופאים והפירו חליו ואמרו לו שיקח סם מה, והוא - מבולתי שתקדם לו ידיעה במלאכת הרפואה, יניח הסם והוא ויקח מה שיעלה במחשבתו מן הסמים - הלא ימות החולה ההוא ודאי! פן הדבר הזה, כי אין מי שמכיר בחלי היצר רע ובכחו המטבע בו, אלא בוראו שבראו, והוא הזהירנו שהרפואה לו היא התורה, מי אפוא יניחה ויקח מה שיקח זולתה ויחיה? ודאי שחשף החמירות ילך ויגבר עליו מדרגה אחר מדרגה והוא לא יבין, עד שיפוצא שקוע ברעה ורחוק מן האמת הרחק גדול, שאפלו הרהורי דברים לא יעלו על לבו לבקש האמת. אך אם הוא עוסק בתורה, בראותו דרכיה, צויהיה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (פתיחתא דאיכה רבת), "הלאי אותי עזבו ותורתי שמרו, שהמאור שבה מחזירן למוטב".

והנה בכלל זה גם פן קביעות העתים אל חשבון המעשה ותקונו, כמו שכתבתי למעלה, ומלבד כל זה, כל מה שישאר לו פנאי מעסקיו, אם חכם הוא, ודאי שלא יאבדהו, אלא יאחז בו מיד ולא ירפהו לעסק בו בעסק נפשו ותקונו עבודתו. וזה המפסיד אף על פי שהוא היותר כללי, הנה הוא היותר קל למי שרוצה למלט, שימלט ממנו.

שלושת מפסידי הזהירות

מפסיד א: עיסוק היתר בענייני העוה"ז

העיסוק בתורה הוא התבלין גם לצה"ר הזה

ביאורים

הסיבה השנייה שמונעת מהאדם להיות זהיר היא הליצנות, או בלשונו 'ציניות'. מהי הליצנות ומניין היא נובעת? לץ הוא אדם שכאשר מוכיחים אותו הוא מבטל זאת בהינף יד כמו מגן משוח בשמן שהחיצים אינם עוברים דרכו. מה עומד בשרוש נפשו של הליץ? הרמח"ל ממשיך את הליץ לשיכור או שוטה. שני אלו הם חסרי דעה. הדעה באדם היא הכח שמבדיל בין דבר לדבר. אנו מברכים את ברכת 'המבדיל בין קודש לחול' דווקא בברכת 'חונן הדעת' מכיוון שזהו כוחה של הדעת. שוטה ושיכור אינם יכולים להבחין בין דברים שונים, וכך גם הליץ. הוא מתבונן על העולם בעיניים ה'ליציות' שלו ואומר: "אין באמת דבר שהוא חשוב בעולם הזה. כל האנשים אינטרסנטים. כולם נגועים. אין אחד שעושה דבר מבלי שמאחורי המילים היפות מסתתרת איזו טובת הנאה. אין ערך ששווה למסור עליו את הנפש. הכל מזויף וצבוע". אין הבדל, בעיניו, בין אדם ערכי ואידיאליסט לאחרון הפושעים, בין רב גדול לראש המאפיה. אין, לדעתו, משהו אמיתי וערכי. לכן הוא דומה לשיכור שהכל בעיניו אותו דבר. אין לו דעה ויכולת הבחנה בין אמת לשקר. זו הסיבה לכך שכשהוא שומע תוכחה, או איזה דיבור של אמת המנסה לחדור אל ליבו, הוא דוחה אותם בבזו. הוא אינו יכול לתקוף את תוכן התוכחה אלא 'יורד' על מי שאומר אותה. הוא אינו יכול להתמודד מול האמת, אבל ברגע שמי שאומר את האמת הוא לא אמיתי, לטענתו, גם לדבריו אין טעם והם הופכים לתפלים וחסרי משמעות.

זו תנועה נפשית צריך לעקור מהשורש. אדם שאינו מבחין שיש בעולם הזה אנשי אמת ותורת אמת לעולם לא יוכל להתקדם. אך לאחר שנלחמנו נגד המפסיד הראשון, התקשרנו לתורה וקבענו עיתים אנו מגלים שיש עולם ערכי ומרום זה יעקור מתוכנו את הציניות והליצנות.

הרחבות

• השמחה הבריאה והרצויה

השחוק והלצון. הרמב"ם מסביר מהי השמחה המאוזנת והרצויה: "לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח, כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה, וצו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק ולא עצב ומתאבל אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות" [הלכות דעות ב, ז].

• כיצד השחוק מרגיל לערוה

מרגילים את האדם לערוה. רבי משה אלמושינו מסביר מדוע שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה: "זוהי כי השחוק והקלות ראש בלי ספק הם מפאת החומר, והם הוראה לבלתי היותו נכנע אל השכל, כי השכל לא ישפוט לעולם שיהיה השחוק והקלות ראש נבחר בשום זמן, רק הם התעוררות מפאת החומר, ושאינן השכל שולט עליו, ועל כן הם מרגילין לערוה, כי מזה יבוא החומר לנטות אחר התאוות כולם במרוצה נמרצת" [פרקי משה, אבות ג, יג].

אך השני הנה הוא קשה מאד, והוא השחוק והלצון, כי מי שטובע בם הוא כמי שטובע בים הגדול, שקשה מאד להפלט ממנו, כי הנה השחוק הוא מאבד את לב האדם, עד שכבר אין הטעם והדעה מושלת בו, והרי הוא כשכור או שוטה, אשר אי אפשר לתת להם ערמה או להנהיגם, כי אינם מקבלים הנהגה. והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ב, ב), "לשחוק אמרת: מהוול ולשמחה מה זה עשה". וחכמים זכרונם לברכה אמרו (אבות ג, ג), "שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה", כי אף על פי שתמורה היא הערוה אצל כל בן-דת, ולבו ירא מקרב אליה, מכח הציור שפבר נצטר בשכלו מאמתת גדל פשעה ורב ענשה, הנה השחוק וקלות ראש ממשיכים אותו מעט מעט ומקריבים אותו הלוך וקרב שתהיה היראה סרה מעליו מעט מעט מדרגה אחר מדרגה עד שיגיע אל העוון עצמו ויעשהו. וכל כך למה? לפי שקמו שכל מצאיות ההירות תלוי בשימת הלב על הדבר, כן כל עצמו של השחוק אינו אלא מסיר הלב מן המחשבות הישרות והעיוניות, ונמצא שלא יבואו ההוריה בלבו כלל.

ותראה קושי הלצון והשחתתו הרבה, כי כמו המגן המשוש בשמן אשר ישמית ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ, ולא יניח אותם שיגיעו אל גוף האדם, כן הלצון בפני התוכחה והמרדות, כי בליצנות אחד ובשחוק קטן יפיל האדם מעליו רבוי גדול מן ההתעוררות וההתפעלות, מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו מדי ראותו או שמעו ענינים שיעירוהו אל החשבון והפשפוש במעשים, ובכח הליצנות יפיל הכל לארץ ולא יעשה בו רשם כלל, ולא מפני חלשת הענינים ולא מפני חסרון הבנת הלב, אלא מפני פח הלצון ההורס כל עניני המוסר והיראה.

והנה הנביא ישעיה היה צונן על זה ככרוכיא, כי היה רואה שזה היה מה שלא היה מניח מקום לתוכחותיו שיעשו רשם והיה מאבד תקנותם של החוטאים, והוא מה שאמר (ישעיה כח, כב), "ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם". וכבר גזרו אמר חכמים זכרונם לברכה (עבודה זרה יח ע"א), שהליץ מביא היסורין עליו. והוא מה שהכתוב עצמו מבאר בפרוש (משלי יט, כט), "נכוננו ללצים שפטים", כי זה הוא דבר שהדין נתן אותו, כי מי שמתפעל מן ההתבוננות ומן הלמוזים, אינו צריך שיתיסר בגופו, כי כבר ישוב מחטאתיו בלי זה - מכח הרהורי תשובה שיולדו בלבבו על ידי מה שיקרא או שישמע מן המוסרים והתוכחות. אך הלצים שאינם מתפעלים מן התוכחות מפני פח ליצנותם, אין להם תקון אלא השפטים, שאלה לא יהיה להם פח בליצנותם לךחותם מעליהם פאשר ידחו המוסרים. והנה כפי חמר החטא ותולדותיו, החמיר השופט האמתי בענישו, והוא מה שלמדנו זכרונם לברכה (עבודה זרה יח ע"א), "קשה הליצנות - שתחלתו יסורין וסופו כליה, שנאמר (ישעיה כח, כב), "פן יחזקו מוסריכם" כי כלה ונחרצה שמעתי" וגו'.

ערמה - חכמה. לערוה - איסורי עריות. בכרוכיא - כעוף בעל קול חזק. שפטים - מכות ויסורים. יחזקו מוסריכם - יתחזקו ייסוריהם.

מפסיד ב: השחוק והלצון

ביאורים

חברה שאינה טובה משפיעה לרעה. הסיבה לכך היא שהאדם חברתי בטבעו. אדם רוצה להיות מקובל ומוערך בחברה, ולכן חלק מהטבע שלו הוא להיות קשוב לרחשי הסביבה ולדעותיהם של חבריו. זו הסיבה שצריך להתרחק מחברה שלילית.

חברה כזו מתחלקת לשניים: **טיפשים** - דהיינו אנשים שאין להם תורה, ועוסקים רק בהבלים ושטויות. אלו יכולים להיות אנשים אינטלקטואלים וחכמים מאוד, אך מרכז עולמם הוא הצדדים החיצוניים של החיים ולא ערכי הנצח של התורה. אדם שנמצא בחברתם ישים במרכזו מחשבותיו בדיוק אותו דבר זמני וחולף שהם שמים במרכזו. למשל, אם הם מדברים כל הזמן על פלאפונים ושדרוגים הוא ינסה להיות 'מבין' באותו נושא וימצא את עצמו מתעסק בו ללא הרף.

הסוג השני של חברה שלילית הוא החוטאים. אלו אנשים שעולם הערכים שלהם רקוב ומקולקל, ולכן הם עוברים על דבר ה' באופן ממש. כדי להצדיק את מעשיהם הם הופכים את העברה למשהו מתוק ומזלזלים בעולם הערכים שהתורה מציבה. אדם שנמצא בחברתם, גם אם הוא שומר תורה ומצוות, מושפע ממעשיהם. החטא כבר לא נראה לו חמור ונורא כמו לפני שפגש את חבריו, וכן משהו מחרדת הקודש שלו כלפי התורה ונושאה מתעמעם. שלהבת אש הקודש שלו מוקטנת, ומכאן הדרך לכיבויה היא קצרה מאוד.

צריך להתנתק מחברים כאלו במהירות האפשרית. אדם שנקלע לחברה כזו ינהג כך: **מגננה מעשית** - יתעלם מהלעג שהוא סופג על עבודת ה' שלו. **התקפה** - ילעג להם בחזרה, ואפילו, אומר הרמח"ל, יבזם! זה יחזק גם אותו וגם את כל הסביבה שלא לקבל את דברי הלעג של אותם מלעיגים. **עבודה פנימית** - לחשוב ששווה לוותר על התמיכה החברתית העכשווית ולזכות לתמיכה רחבה הרבה יותר - העולם ומלואו, עם ישראל לדורותיו, הקב"ה וכל פמליה של מעלה איתך בדבקותך בעבודת ה'!

הרחבות

• ההשפעה החברתית

והמפסיד השלישי, הוא החברה. לחברה יש השפעה גדולה על אופי האדם ומעשיו. לכן הדגישו חז"ל: "הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע" [אבות א, ז]. ומסביר שם רבנו יונה: "ואוי לרשע אוי לשכנו כי הוא חוטא... כל המדבק לרשעים אף על פי שאינו עושה כמעשיהם נוטל שכר כיוצא בהם".

הדגשת הריחוק כה גדולה עד שהוסיפו חכמים להרחיק את האדם מרשעים אפילו למטרת לימוד תורה: "אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה" [אבות דרבי נתן ט, ו].

לעומת זאת מדריכים חז"ל "קנה לך חבר" [אבות א, ו], ומסביר הרמב"ם בפירושו: "הכוונה בזה שצריך לאדם שיקנה אוהב לעצמו שיתקנו בו מעשיו וכל עניניו כמו שאמרו [תענית כג.] או חברותא או מיתותא (או חבר או מיתה). והחברים - שלושה מינים: חבר תועלת, וחבר נחת, וחבר מעלה. אמנם חבר התועלת, הרי הוא כחברות שני השותפים, וחברות המלך והיילוי. ואמנם חבר הנחת, הרי הוא שני מינים: חבר הנאה, וחבר ביטחון. אמנם חבר ההנאה, הרי הוא כחברות לנקבות וכיוצא בה. ואמנם חבר הביטחון, הרי הוא שיהיה לאדם חבר שתבטח נפשו בו, לא ישמר ממנו לא במעשה ולא בדיבור, ויגלה לו כל עניניו, הנאה מהם והמגונה, מבלי חשש ממנו שישגהו בכל זה חסרון, לא אצלו ולא אצל זולתו. כי אם יגיע לנפש ביטחון באיש עד לזה השעור - תמצא רוב נחת בשיחתו ובחברותו. ואוהב המעלה, הוא שתהיה תאות שניהם וכוונתם למטרה אחת, והיא: הטוב, וירצה כל אחד להעזר בחברו בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד. וזה הוא החבר אשר ציוה לקנותו, והוא כחברות הרב לתלמיד והתלמיד לרב".

לרפואת חיים בן זוהרה הי"ו

והמפסיד השלישי, הוא החברה. דהיינו, חברת הטפשים והחוטאים, והוא מה שהקתוב אומר (משלי ג, ט), "ורעה כסילים ירוע", כי הנה אנהנו רואים פעמים רבות, אפלו אחר שנתאמת אצל האדם חובת העבודה והזהירות בה, יתרפה ממנה או יעבר על איזה דברים ממנה, כדי שלא ילעגו עליו חבריו או כדי להתערב עמיהם. והוא מה ששאלמה מזהיר ואומר (משלי כד, כא), "עם שונים אל תתערב".

פי אם יאמר לך אדם, "לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם הבריות" (כתובות י"ז ע"א), אף אתה אומר לו, במה דברים אמונים? בני אדם שעושים מעשי אדם, אף לא בני אדם שעושים מעשי בהמה. ושאלמה מזהיר עוד (משלי י"ז, ז), "לך מנגד לאיש כסיל", ודוד המלך אומר (תהלים א, א), "אשרי האיש אשר לא הלך" וכו', וכבר פירשו זכרונם לברכה (עבודה זרה י"ח ע"ב), "אם הלך סופו לעמד ואם עמד סופו לישוב". ואומר, (תהלים כ"ו, ד-ה), "לא ישבתי עם מתי שוא", "שנאתי קהל מרעים" וכו'. אין לו לאדם אלא לטהר ולנקות בעצמו ולמנע רגליו מדרך ההמון השקועים בהבלי הזמן, וישיב רגליו אל חצרות ה' ואל משפנותיו. הוא שדוד עצמו מסים ואומר (שם פסוק ו), "ארחץ בנקיון כפי ואסבבה את מזבחך ה'".

ואם יאירע לו שימצא בחברת מי שילעיג עליו, לא ישית לבו אל הלעג ההוא, אדרבא ילעג על מלעיגיו ויבזם, ויחשב בדעתו כי לולי היה לו להרויח ממון הרבה, היה מניח מה שהיה צריך לזה מפני חבריו שלא ילעגו? כל-שכן שלא ירצה לאבד נשמתו מפני לעג. ועל דרך זה הזהירו זכרונם לברכה (אבות ה, ט), "הוי עז פנמו וקל פנשו רץ כצבי וגבור פארי לעשות רצון אביו שבשמים". ודוד אומר (תהלים קי"ט, מו), "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש", שאף על פי שרוב המלכים עסקם ודבורם בדברי גדולות והנאות, ודוד שהיה גם כן מלך, לכאורה תהיה לו לחרפה אם בהיותו בחברתם יהיה הוא מדבר בדברי מוסר ותורה, תחת ספרו מן הגדולות ומתענגות בני אדם כמוהם, הנה לא היה חש לזה כלל, ולא היה לבו נפתה בהבלים האלה, אחרי שפבר השיג האמת, אלא מפרש ואומר, "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש". וישעיה כמו כן אומר (ישעיה ג, ז), "על כן שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש".

ורעה כסילים - הנעשה רע (=חבר) לחוטאים. **שונים** - המתנהגים בשונה מהדרך הטובה. **ישיב רגליו** - יכוון דרכו.

